

כיצד עליי לחיות? 30 מסות לקריאה בממ"ד או בחדר השירותים

לינור גורליק

1.

אני חושבת הרבה על כך שאם אנחנו רוצים להשיג את תשומת הלב של אנשים לרעיון שלנו, אנחנו צריכים לתת להם לא רק הבנה ברורה של מהו הרעיון, אלא גם שפה לדבר עליו. אנחנו זקוקים למונחים טובים וקלים לזכירה עבור כל האלמנטים הבסיסיים של הרעיון; אנחנו זקוקים לפעלים מוצלחים לתיאור כל התנועות במערכת; אנחנו זקוקים למושגים ברורים לסימון אינטראקציות; והכי חשוב, אנחנו זקוקים מאוד לביטויים חיים, כמעט ממיים (או אפילו ממיים), לתיאור של מה שהמערכת עושה ולמה היא נחוצה. ואז, אני מאמינה, יש סיכוי שאנשים לא רק יקלטו את הרעיון שלנו, אלא גם יוכלו לדבר עליו: כאשר רעיון הוא סטטי, כאשר הוא לא הופך לנושא לדיון ולשיחה, אנחנו מגיעים למצב של עץ שנופל ביער ואיש אינו שומע.

כיצד עליי לחיות כאשר אין לי מספיק כוח לעשות את כל מה שאני צריכה עבור כל הרעיונות היקרים לליבי?

2.

ברוסית יש ביטוי: "אני לא אשב לחרבן איתם באותו השדה". פירושו הוא "לא אשתתף בשום דבר שבו הם משתתפים". אבל אני חושבת יותר ויותר שהפרקטיקה שלנו לא לחרבן באותו שדה עם אלה שמעוררים בנו גועל הפכה לאחת הסיבות שהובילו אותנו למקום שבו אנחנו נמצאים כעת. הפרקטיקה הזאת חשובה, ללא ספק. כך, למשל, כשאנחנו מסרבים לשתף פעולה עם אנשים שאנחנו מחשיבים כנוכלים, אנחנו לא רק מתמסרים לגועל שלנו – אנחנו גם מסמנים את היותם בלתי נגישים ואת חוסר הקבילות של מעשיהם, התנהגותם ופעולותיהם. זה נכון ונהדר, אבל לצערי, תוצאת האסטרטגיה הזו היא שאנחנו עוזבים שדה

אחר שדה; והנה כל השדות תפוסים, ומחרבנים בהם מי שבאופן פרדוקסלי לא היינו רוצים לוותר להם על אף שעל, ואנחנו מייללים בעלבון בביצות.
 כיצד עליי לחיות כאשר בכל רגע אני צריכה לא רק לעשות את העבודה שלי, אלא גם לעקוב ולברוק מי מחרבן בשדה שלי?

.3

למונח "מולטי-פוטנציאלים" – "אלה שיכולים הרבה" – צריך, למען הצדק, להיות צמוד המונח "מולטי-אגנטים", "אלה שעושים הרבה". כי זה, כמובן, לא אותו הדבר בכלל.
 כיצד עליי לחיות כאשר בעולם שמשכנע אותך שאתה חייב להיות מולטיפוטנציאל ולהתנהג כמו מולטיאגנט, אני בסך הכול מולטיקופיינט?

.4

אנחנו נוטים לשתף קשרים בקלות רבה יותר מאשר אנחנו משתפים כסף, למרות שגם קשרים הם לא בדיוק משאב שקל להשיג מחדש: צריך לטפח אותם, קל לאבד אותם, הם מתכלים, וכן הלאה. במצבים מסוימים (ועבור אנשים מסוימים), משאב כספי מתחדש בקלות רבה יותר מאשר משאב חברתי. אבל סביב שיתוף כספים קיים עומס חברתי, פסיכולוגי וביין-אישי עצום – ונוצר רושם מוטעה, לדעתי, שקל הרבה יותר לשתף קשרים; ש"לשתף איש קשר", במילים פשוטות, "זול יותר" מאשר "לשתף מאה שקלים"; ואכן, אתה משתף מאה שקלים – ואין לך מאה שקלים; אתה משתף איש קשר – ואיש הקשר נשאר אצלך. אבל חלק מאנשי הקשר, וזה מעניין, הולכים ונעלמים עם השיתוף, כמו חתיכת סבון.
 כיצד עליי לחיות כאשר חלק מאנשי הקשר הולכים ונעלמים עם השיתוף, כמו חתיכת סבון?

.5

אם אינטליגנציה היא הקנרית במכרה הכלכלה הלאומית, אז אנשי ההייטק הם התוכי המדבר במכרה הזה: ברגע שהאוויר מתחיל להבאיש, התוכי אומר "קיבינימט" ועף משם.
 כיצד עליי לחיות כאשר אני גם לא אשת הייטק וגם לא אינטליגנציה?

.6

פעם חברתי נ' אמרה לי שבכל פעם שהיא נמצאת במצב אֶתִי קשה, היא חושבת מה היה עושה המכר המשותף שלנו ק'. ק', שהיה נוכח בשיחה הזאת, התבייש מאוד ואמר שזה מפתיע אותו לחלוטין; כשלעצמו, כשהוא נמצא במצב אֶתִי קשה, הוא חושב מה היה עושה גרישצ'קה דשבסקי. אמרתי שבהכירי את גרישצ'קה, אין לי ספק שגם הוא בוודאי חושב על

מישהו. דמיינתי מייד שרשרת כזאת, שעולה עד ישו; לרגע אחזה בי אימה מוחלטת – כה נוראה נראתה לי בדירותו של ישו במצב הזה – אבל רק לרגע, עד שהבנתי את טיפשותי המוחלטת. והאימה המוחלטת שלנו מול נטישת האל, מול הבדידות הנוראה, שתימשך בבקשה רק שנייה טיפשית אחת כזאת; אני מבינה למה היא נחוצה, אבל שתהיה רק אחת. כיצד עליי לחיות כאשר השנייה הזאת מגיעה?

.7

לפני זמן רב קראתי רעיון מפחיד באיזה ספר עזרה עצמית: תמיד צריך לבלף עד הסוף, עד הקצה, עד הטיפה האחרונה, אפילו כשכולם כבר מבינים שאתה מבלף. המחבר הציע לקורא להחזיק בשקר, יהיה המחיר אשר יהיה, וחזר שוב ושוב: "לפחות לא תיתן להם סיבה לראות אותך מושפל!" אני חושבת באימה על כך שאני מכירה אישית שתי מערכות פוליטיות שמסתמכות לחלוטין על העיקרון הזה בלבד. כיצד עליי לחיות כאשר גורלי קשור במערכות הפוליטיות האלה?

.8

ג' שיתף אותי בתיאוריה שלו שהרצון לכתוב – הרצון המתמיד הזה להשתמש בדיבור, לפטפט, לשתף, לדבר, לדבר, לדבר – הוא תוצאה של ילדות שעברה עם "האם הבלתי נגישה" וניסיונות למשוך את תשומת ליבה באמצעות הדיבור. אני לא יכולה לשפוט ולהכריע אם הוא צודק, אבל זה החזיר אותי מייד למחשבות מייסרות על כך שאם תוצר היצירה הוא גם תוצר של סבל, אז שלא תהיה שום יצירה, ובלבד שלא יהיה סבל. האדרת סבל – מכל סוג שהוא – מגעילה אותי לחלוטין, ובמיוחד היא מגעילה אותי כאשר מדובר בסבל האמן: תזילו כבר דם, בבקשה, כדי שיהיה לנו מה ללקק. לא ולא; שכולם יהיו שלמים ובריאים. אימהות, הן נגישות. כיצד עליי לחיות כאשר אני יודעת באיזה אופן נוצרים הטקסטים שלי עצמי?

.9

נניח שעכשיו שנת 2040 ומקובל להכין ארנבי פסחא מאבוקדו: מצמידים לאבוקדו אוזניים מנייר ושפמים מקיסמים. מישהו חוקר מהיכן הגיע המנהג הזה, ומגלה שטבח באחד ממלונות הילטון בישראל בשנת 2025 המציא סלט שנקרא "פריכות הארנב", שהפך בינתיים למנה בסיסית כמו סלט קיסר; הוא הכיל רוקט וחתיכות קטנות של תפוח ירוק, סלרי, קולרבי ואבוקדו קשה. הוא הומצא כדי למכור את האבוקדו הקשה הזה לאורחים, והוגש לראשונה בעונת הפסחא. מבקרי קולינריה כתבו על הסלט, הוא התפשט במהירות ברחבי העולם, ובחנויות ירקות ובסופרמרקטים התחילו להציב שני סלים עם אבוקדו: "אבוקדו" (כשל) ו"אבוקדו ארנבים" (קשה יותר). הסל השני קושט לפעמים באוזניים, לפעמים בתמונות של

ארנבים, לפעמים בארנבים עשויים מאבוקדו (אוזניים מנייר, שפמים מקיסמים). והנה שנת 2040 ואנחנו כאן. בשבילי זה סיפור על אקומניזם, כמובן. כיצד עליי לחיות כאשר פרוטסטנטיות בצורתה הטהורה היא סיפור על נשיאת צלב, ואני רוצה אבוקדו ארנבים, לשיר, לרקוד ולשמוח?

.10

אם בתרחיש מסוים, ודי צפוי לדעתי, פוטיץ ייתן פקודה ללחוץ על הכפתור האדום והאנשים הסובבים אותו יפילו אותו ארצה, האנשים האלה ייודעו כמצילי האנושות ולא כמה שהם באמת – נבלים וחיות. ההיסטוריה לעיתים קרובות מכסה את פניה בשרוול כשצריך לבחור בין הנורא לאיום; אבל זה מדהים בכל פעם מחדש. כיצד עליי לחיות כאשר בקריאת הרשימה המלאה של הנופלים ביום הזיכרון בישראל הלב נעצר, אבל אני לא יכולה לשכוח את מלון המלך דוד?

.11

חלמתי סיוט נורא על נפילה כה מחרידה בשער השקל, שהרכבים ארגנו מפגשי תפילה בו-זמניים בכל סניפי בנק הפועלים. כשהתעוררתי, הבנתי בבעתה שאין בסיוט שלי שום דבר פנטזמגורי. כיצד אני אמורה לחיות עם זה?

.12

בהלסינקי יש מוזיאון פסיכיאטרי. או יותר נכון, אמור להיות; מוזיאון של בית חולים פסיכיאטרי לנשים. נסענו לשם והוא הותיר אותי זועמת. המוזיאון משמש עכשיו לסדנאות יצירה, המוצגים המאובקים דחוסים בפילות, זה נורא. רציתי לקחת לעצמי שני תצלומים של מטופלות מתחילת המאה העשרים – גאוניים, לא מבוימים, מפחידים – בחיי, היה יכול להיות להם טוב יותר אצלי. חברתי מרים, שהיא עובדת מוזיאון ותיקה מאוד, הניאה אותי, והיא צדקה, כמובן; זו גנבה ממש. אבל משהו בכל זאת גנבתי משם: עלה של פיקוס גוסס שהתפשט לכל המסדרון. הכנסתי אותו לישראל באופן לא חוקי (סלח לי, המשרד הרלוונטי!), והוא הצמיח אצלי ענפים חזקים: פיקוס משוגע, חיוני, חצוף, תזכורת נצחית לכך שלעולם אין להתכחש לקבצנות ולכלא, כפי שטוען העם הרוסי, אלא גם מדרך השוליים השלישית. חשבתי הרבה מדוע העם הרוסי הגדול אינו מפציר בנו שלא להתכחש לטירוף, עד שפתאום, כשהתבוננתי בפיקוס המרוסן, הבנתי: הטירוף מוביל לקבצנות ולכלא, כמובן. הוא נכלל בקבצנות ובכלא.

כיצד עליי לחיות כאשר שני התצלומים האלה מדברים עליי, כאשר הפיקוס הזה מדבר עליי?

.13

לדעתי, רגליהם של גברים תמיד הוצגו לראווה (לפעמים יותר, לפעמים פחות, אבל תמיד הוצגו לראווה) מפני שהן עבדו, התאמצו: גברים עסקו בסיוף, הלכו, לחמו, נאבקו, רכבו על סוסים וכן הלאה. היה צורך להציג את הרגליים גם בפני האויב וגם בפני החבר, כחלק מהכוח ומהיכולות, ואין זה מפתיע שהן היו חלק חשוב מהמראה הכללי. רגליהן של נשים, לדעתם של רבים, לא עבדו (אולי רק רקדו, אבל בצורה מאופקת כל כך!), ולהציג אותן היה, באופן מותנה, במסגרת של שיח מסוים, לשווא; ולא במקרה, כך נדמה לי, כל הסיפור עם הצגת רגליהן של נשים התרחש בזמן שבו הרגליים האלה התחילו להיות פעילות.

כיצד עליי לחיות כאשר כל פרק בגופי חייב להוכיח את עצמו?
כיצד אני אמורה לחיות כאשר אהבה ועייפות הן כמו שתי מלחמות?

.14

השפה העברית נהדרת ונשגבת, הכול בה קרוב ויקר לי והכול בה מקסים אותי; ורק דבר אחד נשאר זר לנפשי במשך 35 שנה – הצורך לדבר בגוף שני יחיד ולהגיד "טי", "אתה", לרופא הגינקולוג שלי.

כיצד עליי לחיות, תגיד לי, טי, גינקולוג יקר.

.15

כאשר חברי נסע לטוקיו, שלוש פעמים פנו אליו במרחב הציבורי ברוסית, ובפעם הרביעית שאלו אותו באנגלית אם במקרה הוא רוסי. לא במראהו, לא בלבושו ולא בפניו היהודיים יצר חברי רושם של רוסי. אחוז תדהמה שאל את בן שיחו הרביעי איך זיהה אותו כרוסי: "זה המראה שלי? הבגדים שלי? התספורת שלי? מה?" "הו", אמר בן שיחו לאחר היסוס קל, "לא, לא! אדם רוסי תמיד ניתן לזהות לפי הבעת פניו. היא כל כך... כל כך... כל כך כאילו בליבו הוא עדיין בוכה על צושימה". מה בוכה בלב ה"רוסי" שלנו? איזו צושימה, לעזאזל? השאלה הזו מעניינת אותי מאוד: למה על פרצופינו כתוב הדבר הזה? אני מבינה את הזהירות ואת הנכונות להדוף תוקפנות, אבל האם באמת יש שם אֶבֶל (ונראה לי שיש) – ואם כן, על מה אנחנו מתאבלים?

כיצד עליי לחיות כאשר התשובה לשאלה הזאת ברורה לי – ברורה ברמה הלא-מילולית?

.16

החשוד הוא אמן, בסטודיו שלו יש בלגן יצירתי, על שולחן העבודה המוכתם והמחורר מתגלגלים חפצים לא ברורים, אנשים נכנסים ויוצאים כרצונם. הבלש מחפש ראיות בסטודיו, ממשש את השולחן מילימטר אחר מילימטר, לוקח חפצים למעבדה – ושום דבר.

רק בסוף מתברר שכל העניין הוא בשולחן עצמו: מתברר שהוא חדש לגמרי, והכתמים והחורים שעליו יוצרים קוד. הבלש מבין זאת פתאום כי משהו מטריד אותו במעורפל כל הזמן, ולבסוף הוא מבין מה זה: לשולחן, שכביכול עבר התעללות מתמדת, יש שוליים חלקים לחלוטין.

איך אני יכולה לחיות אם אני לא מספיקה לכתוב הכול, הכול, הכול, הכול?

.17

ומה אם במשך עשרות שנים אנחנו לא מסוגלים לבצע רפורמה פיננסית במדינה רק בגלל שזה יהפוך את הפעילות של חברות קש שדרכן פועל המוסד לבלתי אפשרית? אני פשוט מנסה להיות פטריוטית.

כיצד עליי לחיות כאשר אני יודעת שזה לא כל כך מצחיק?

.18

שמעתי על אדם, פיזיקאי ידוע מאוד, אדם עסוק באופן בלתי נתפס ומאוד מיוחד, שהסכים לטיפול רק אחרי ששכנע את המטפל לעבוד בהודעות קוליות. הפגישה הראשונה (50 דקות) נמשכה יותר מחדש. המטפל סירב להמשיך, וזה מאוד אכזב את הפיזיקאי, שאמר שהטיפול נתן לו הרבה מאוד. כמי שנמצאת בטיפול 25 שנה ומדברת עם המטפלת שלה שלוש פעמים בשבוע, אני, באופן מפתיע, מבינה את הפיזיקאי הזה מצוין.

איך אני יכולה לחיות אם אני מבינה את הפיזיקאי הזה כל כך טוב?

.19

ב-8, וב-10, וב-11 באוקטובר היו באים אליי חבריי – האנשים הטובים ביותר בעולם, האנשים ההומניים ביותר בעולם, אנשים שעזבו את רוסיה ב-25, וב-26, וב-28 בפברואר כדי לא להיות קשורים למלחמתו של פוטין בשום אופן – והתיישבו בכורסאות, ואמרו: "אני רוצה שהם כולם ימותו. כולם, אני לא יכול יותר, צריך להרוג אותם את כולם קיבינימט".

כיצד עליי לחיות כאשר, מבעד לאימה המשתקת את גופי, ברגעים האלה הבנתי איך

נוצר ארגון ההגנה?

.20

כשחיילים אוקראינים חוזרים מהשבי ואני מסתכלת בתצלומים שלהם, אני בוכה לא כאדם שנולד באוקראינה, לא כאדם שגורלו קשור לרוסיה, לא כסתם אדם, בסופו של דבר (ודווקא כך צריך לבכות, בהסתכלות בתצלומים האלה) – אני בוכה כיהודייה: כמי ששייכת לאומה שזוכרת היטב שכדי להביא אדם למצב כזה, צריך באופן מודע להביא אדם למצב כזה.

כיצד עליי לחיות, כיצד עליי לחיות, כיצד עליי לבכות על החטופים שלנו, כיצד, כיצד?

.21

אני רואה איך נהג המונית משפשף את פניו. "סליחה", אני אומרת, "אבל מה, כואב לך הראש?"

"איך ידעת?"

"ככה סתם".

"סליחה, בבקשה, אני מרגיש לא טוב, אפילו לא מבין אם כואב לי או לא: הלילה אשפזו את אימי ואחותי ב־זמנית. לאימא יש התקף לב, לאחותי התחילה לכאוב הבטן על רקע של מתח, התברר – כיב. אני לא עצמי".

אני נותנת לו שני כדורים של רוקסט, אנחנו מסכימים שהוא לא חייב לקחת אותם (אחד אחד!), אבל שיידע שהם אצלו. פתאום הוא עוצר באיזו שדרה ומתחיל לבכות. "אנחנו בְּחִיּוֹה חיינו כל כך רע, וכאן אנחנו חיים כל כך טוב – אשפזו אותן בבית חולים, בבית חולים טוב, וכולכם כל כך נחמדים!..."

כיצד עליי לחיות כאשר כולנו כל כך נחמדים?

.22

התחלתי לבכות כשהתחלתי לקרוא את הערך "העלייה ההמונית" בוויקיפדיה. כיצד עליי לחיות כאשר אני עושה את כל מה שאפשר כדי לא להסתכל לתוך... לא, אני מצטערת, זה כואב מדי.

.23

יש מחקרים המראים שמהגרים מסתכנים בכך שיישארו בזמן שבו עזבו את ארץ המוצא, אם לא ישקיעו מאמצים מיוחדים כדי להתקדם הלאה. אז מובן מדוע רבים טוענים שאלה שעזבו את רוסיה בתחילת שנות התשעים נשארו "אנשים סובייטים", ואלה שעזבו בשנות האלפיים "תקועים בשנות האלפיים". וכך יהיה גם איתנו, גם איתנו, וגם אותנו אשליית העכשוויות תדרוס ותתלה, כמו פטרושקה, על הגדר. בישראל, גלי העלייה השונים מרוסיה הם קבוצות של אנשים שקשורים רק בשפה: פורמלית הם הגיעו ממדינות שונות – ברית המועצות, רוסיה של הקפיטליזם המוקדם, רוסיה של אמצע שנות האלפיים, רוסיה אחרי הפלישה לאוקראינה – ומוזר לצפות שהם יבינו זה את זה.

כיצד עליי לחיות כאשר הם כולם העלייה שלי?

.24

נניח שיהיה חוק שלפיו תאגידי הטכנולוגיה, שלושים שנה אחרי מותו של משתמש, יהפכו את כל הנתונים שלו לפומביים במקרה שוועדה מיוחדת תחליט שדמותו מהווה "עניין ציבורי". נו, כאילו, אמינם, קארדי בי, ג'יי קיי רולינג – ובכלל כל מי שפרסם איזה ספר, צייר ציור קטן.

כיצד עליי לחיות עם הפחד הזה כשיש לי פחד מפומביות בכלל, כיצד?

.25

בנוסף ל"מהגר", אנחנו יכולים לנסות להגדיר את דמות ה"נווד": זהו מהגר שנוסע באופן קבוע למדינת המוצא שלו. זה יוצר מצב מיוחד לגמרי, מעמד כלכלי מיוחד, סטטוס חברתי מיוחד – הרבה דברים. יש מי שנוסע פחות ופחות, ובסופו של דבר מפסיק. יש מי שנוסע ונוסע, וחוזר. יש מי שנוסע לסירוגין. אפשר לבנות גרפים שיופיים מופלא, מופלא, אפשר פשוט להתמרח במחקרים. ולאחר שהפסיק לנסוע, יש מי שממשיך לחזור במחשבות ל"אותה הארץ" – ובסופו של דבר מפסיק. יש מי שחוזר ל"אותה הארץ" במחשבות לעיתים רחוקות יותר ויותר. יש מי שמפסיק. ויש מי שנמצא שם, כמובן, לנצח. אבל כאן, בני זונות, לא יהיו לכם שום גרפים.

כיצד עליי לחיות כאשר אני כל האנשים האלה ברזמנית – ובכל זאת אני בונה גרפים, גרפים, גרפים?

.26

בחווה שבה הכלב שלי נשאר כשאני טסה לחו"ל בנו פאקינג בריכה לכלבים. כיצד אני אמורה לחיות כאשר הכלב שלי מתפנק באמצע שבין שתי מלחמות?

.27

ק' החליטה להיות כנה לחלוטין עם בנה בן השבע בנושאי פוליטיקה, היסטוריה וכל מיני דברים כאלה. והנה הוא שאל פתאום: "אימא, מי זאת אנה פרנק?"
 "זו הייתה נערה יהודייה צעירה, שכתבה יומן מפורסם על איך היא שרדה כשאנשים מסוימים הרגו אנשים אחרים כמוה, כלומר יהודים".

הבן חשב ושאל: "אימא, מי הם היהודים?"

"עם אחד מתוך עמים רבים בעולם – הנה, למשל, סבא שלך סימה השתייך אליו".

"אימא", שאל הבן אחרי הפסקה, "מה זה עם?"

"זה", ענתה ק' אחרי מחשבה רבה, "איחוד של אנשים לפי מאפיין מסוים מורכב, לרוב משפחתי או גיאוגרפי".

"אימא", שאל אז הבן, "מה זה משפחתי?"

"זה קשור בדרך זו או אחרת לגנטיקה ולזיכרון", ענתה ק' כמיטב יכולתה, מתחילה להתעייף.

"אימאא", אמר הבן, "מה זה גנטיקה?"

"זה מדע של העברת תכונות בתורשה ביצורים חיים", אמרה ק'.

"ותכונות – מה זה?" שאל הבן.

"זה מה שאנחנו יודעים לעשות, בכוונה ושלא בכוונה", אמרה ק', מתחילה לצרוח בדמיונה. ואז אמר לה בנה:

"אימא, את כל כך חכמה, כל כך חכמה, אני כל כך אוהב אותך, אני אמשיך לשאול או שמספיק לך כבר?"

אלי, אלי, אתה כל כך חכם, כל כך חכם, אני כל כך אוהבת אותך, אני אמשיך לשאול או שמספיק לך כבר?

.28

כיצד עליי לחיות כאשר אני יודעת בוודאות שבזמן שהלקו את הילד, הזאבים טבחו בכל הכפר?

.29

טוטליטריזם, כך נדמה לי, מציב את שאלת הקולבורציה בפני כל אחד ואחת שבאים במגע עם מדינה טוטליטרית – גם אם האדם נמצא רחוק מאוד מאבוס השלטון. הנה א', הוא מורה: אפשר לחשוב שהוא משתף פעולה עם השלטון מעצם עבודתו בבית ספר ממלכתי, אבל עם זאת הוא עושה הרבה למען החברה, ומשתדל לדבוק באנושיות בעת עבודתו עם תלמידיו. הנה ב', גם הוא יהיה מורה: כעת הוא אינו משתף פעולה עם השלטון, מסרב להיחשף למוסדות השלטון בכל צורה שהיא, ועובד בעבודות שחורות כמו ניקיון או שטיפת כלים – ומישהו יאמר שהוא, בדרך זו, אינו עושה דבר למען החברה. ההסתייגויות כאן ברורות מאליהן. לגבי ב' – ראשית, גם עבודות שחורות הן תרומה לחברה, אבל חשוב מכך שב', בין היתר, מערער את לגיטימציות השלטון, שולל ממנו את עצמו כמשאב, מדגים לרבים שגם דרך זו קיימת. לגבי א' – מישהו יכול לומר שעבודתו, התלויה בתמרונים השלטון, היא עבודה מזיקה מכל היבט, שהוא מעניק לגיטימציה לשלטון, שהוא מוסר לו את עצמו כמשאב, שהוא מדגים לתלמידיו – ולא רק להם – מיומנויות של שיתוף פעולה עם השלטון וכניעה לו (כאן מתבקשת שיחה על מיומנויות של התנגדות רכה, זה מובן), וכן הלאה. במילים אחרות, מבחינתי אימת שאלת הקולבורציה נעוצה בכך שהשלטון הטוטליטרי הופך את השאלה עצמה לבלתי נמנעת ומייסרת עבור כל אחד כמעט (עבור א' וב', עבורי וגם עבורך, אחי וידידי), וכופה כמעט על כל אחד להיתקל בה בנקודות הכי בלתי צפויות, הכי חשוכות של חייו ושל חי זולתו.

כיצד עליי לחיות כאשר אני עומדת לבנת פנים מול ידידיי א' וב', השואלים אותי שוב ושוב: "כיצד עליי לחיות?..."

30.

דיברנו עם אגתה על כך שהבנה צרה של "תיאוריית עשרת אלפים השעות" מזיקה יותר מאשר מועילה: היא הורסת ציפיות בצורה קטסטרופלית.

"אחרת היינו", אומרת אגתה, "חיים בעולם דחוס כמומחים: כל מי שיושב במשרד עשר שעות ביום, בתוך פחות משלוש שנים היה הופך למומחה. אבל הרי עשייה לבדה אינה מספיקה, יש צורך גם ללכת הביתה אחרי אותן עשר שעות ולחשוב, לחשוב, לחשוב על אותו נושא, על אותן משימות ללא מנוחה וללא הפסקה. כמה שעות של חשיבה מְעֵנָה נקבע פה?"

"עוד עשרת אלפים?" אני שואלת בזהירות.

"יומם ולילה", אומרת אגתה בביטחון, "יומם ולילה".

כיצד עליי לחיות כאשר אני מתעניינת עד כאב בתחומים שבהם ניתן לחשוב, לחשוב, לחשוב יומם ולילה – ולעולם, לעולם, לעולם לא לעשות דבר?